

UOT 37.015.3

EMOSİONAL İNTELLEKT TƏHSİLİN TƏRKİB ELEMENTİ KİMİ**Nəzrin Mirdamət qızı Əsədova***Bakı Dövlət Universitetinin**fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı***ORCID:** 0000-0002-6201-7807**E-mail:** asadova.nazrin94@gmail.com*Açar sözlər: emosional intellekt, model, emosional şüur, affektiv, tədris prosesi**Ключевые слова: эмоциональный интеллект, модель, эмоциональная осознанность, аффективность, учебный процесс**Key words: emotional intelligence, model, emotional awareness, affective, teaching process*

Məlum olduğu kimi hər bir mütəxəssisin gələcəyi, o cümlədən əldə etdiyi uğurlar şübhəsiz ki, təlim prosesində əldə olunan bilik, bacarıq və vərdislərə əsaslanır. Bu, peşəkar meyarda özünü dərk etmə məntiqinə sahib olan, psixoloji, idrak və şəxsi komponentləri özündə cəmləşdirən gələcək mütəxəssisin inkişafının ən vacib mərhələsi hesab olunur.

Hal-hazırda hər bir peşə sahibinin, o cümlədən tələbələrin təhsil fəaliyyətinin psixoloji və şəxsi xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı çox sayda tədqiqatlar mövcuddur ki, bu da onların gələcək peşəkar uğurlarına, peşə seçiminin və inkişafının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək baxımından tədqiqatçılara böyük dəstək olur.

Gələcək kadrların öz peşələrini layiqincə yerinə yetirilməsi üçün ilkin şərt kimi təlim fəaliyyəti böyük rol oynayır. Təlim fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdə xüsusi maraq kəsb edən anlayışlardan olan emosional intellekt fenomeni, psixologiya elmində özünün və başqalarının hiss və emosiyalarını anlamaq, onları fərqləndirmək və bundan istifadə etmək bacarığı ki nəzərdən keçirilir [9]. Bir sıra peşələrdə məhz bu qabiliyyət əsas rol oynayır: müəllim, rəhbər, menecer, sosial işçi və s. Bu şəxslər yalnız yüksək emosional intellekt vasitəsilə peşəkar sferada uğur əldə edə bilərlər. Emosional intellektin müasir tədqiqi onu şəxsi keyfiyyətlərdən hər bir mütəxəssisin peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlər kateqoriyasına köçürür, peşəkar fəaliyyətinin uğursuz emosiyalarını, bütövlükdə emosional sferanı idarə etmək ehtiyacı ilə əlaqələndirilir. Bu baxımdan da peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyət kimi emosional intellektin öyrənilməsi tələbələr üçün onların peşə fəaliyyətinin xüsusi şərtlərinə görə xüsusi aktualıq qazanır.

Bu baxımdan təhsilin aparıcı vəzifələrindən biri fərdi potensialın üzə çıxarılmasına, sosial qarşılıqlı fəaliyyət bacarıqlarının mənimsənilməsinə, şəxsi və peşəkar özünü təsdiqə kömək etməkdir. Hal-hazırda bir çox tədqiqatçılar emosional sahənin davranışda, münasibətlərdə və hər bir şəxsin həm gündəlik həyatında, həm də peşə fəaliyyətində uğur qazanmasında intellektual qabiliyyətlərdən daha əhəmiyyətli rol oynadığını qəbul edirlər [1, 2, 3, 4].

Emosional intellektin (EI) şəxsi inkişafda, eləcə də münasibətlər sistemində əhəmiyyətli potensiala malik olmasına baxmayaraq, bugünkü günümüzə belə peşə fəaliyyəti prosesində əsas diqqət intellektual inkişafa verilir. Bu problem təhsil sistemində qarşılıqlı şəxsiyyətlərə münasibətlərin, istənilən növ fəaliyyət bacarıqlarının, destruktiv davranışın, prososial və müsbət davranışların və onların korreksiyası üçün psixoloji və pedaqoji dəstək proqramlarının

işlənib hazırlanması məqsədi ilə tələbələrdə emosional intellektin nəzəri dərk edilməsi, onun inkişaf səviyyəsinin tədqiqi vəzifəsini aktuallaşdırır.

“Emosional intellekt” termininin elmi dövriyyəyə daxil edilməsindən öncə ilk olaraq koqnitiv və emosional proseslər arasındakı əlaqəyə baxışların dəyişməsi, eləcə də çoxsaylı intellekt nəzəriyyəsi haqqında müxtəlif fikirlərin formalaşması baş verdi. Bu məqsədlə E. Torndayk intellektin üç komponentli modelini işləyib hazırlamışdır. Müəllif mexaniki intellekti (obyektləri idarə etmək və idarə etmək bacarığı), abstrakt (ideyaları, simvolları anlamaq və onlarla işləmək bacarığı) və sosial (insanları anlamaq, idarə etmək və effektiv şəkildə qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığı) müəyyən etmişdir [5, s. 228–229].

Sonradan isə H. Qardner intellektin səkkiz növünü müəyyən etdi: linqvistik, məntiqi-riyazi, vizual-məkan, bədən-kinestetik, musiqili, naturalistik, ekzistensial, həmçinin şəxsiyyətlərarası və şəxsiyyətdaxili [6]. Burada o, son iki növə daxil olan bacarıqları bilavasitə emosional intellektlə əlaqələndirirdi.

İlk dəfə 1985-ci ildə R. Bar-On IQ intellekt əmsalı anlayışına analoji olaraq EQ-emosional-lıq əmsalı anlayışını təqdim etmişdir. O, bu fenomeni insanın davranışını müəyyən edən qeyridraki qabiliyyət və bacarıqların məcmusu kimi nəzərdən keçirirdi. R. Bar-On həmçinin EI-i emosiyaları qavramaq, müəyyən etmək, idarə etmək, dəyişikliklərə uyğunlaşmaq, problemləri həll etmək bacarığını müəyyən edən bir-biri ilə əlaqəli emosional və sosial səriştələrin, bacarıqların məcmusunu ifadə edən çoxkomponentli model hazırlayır. Bu modelə əsasən emosional intellekt şəxsi və şəxsiyyətlərarası problemlərin həll edilməsi ilə yanaşı, müxtəlif həyati situasiyaların və vəziyyətlərinin öhdəsindən gəlməyə kömək edir.

Emosional intellektin müstəqil psixoloji hadisə kimi tədqiqi isə 1990-cı ildə P. Salovey və C. Mayerin bu termini psixologiya elminə gətirməsi ilə baş vermişdir. Tədqiqatçılar emosional intellekti sosial intellektin tərkib hissəsi olduğunu qeyd etməklə yanaşı, bura insanın öz emosiyalarını və başqalarının emosiyalarını izləmək, onları fərqləndirmək, düşüncə və hərəkətləri idarə etmək üçün məlumatdan istifadə etmək bacarıqları kimi qiymətləndirirdilər.

2016-cı ildə isə C. Mayer, D. Karuzo və P. Salovey emosional intellekt anlayışına aydınlıq gətirərək, onu düşünmə və qərar qəbul etmək üçün əsas qabiliyyətlər toplusu kimi müəyyən etdilər. Bunun üçün tədqiqatçılar emosional intellektin dörd komponentli modelini təklif etmişlər [7]. Bu yanaşmaya görə, əsas zehni qabiliyyətlər aşağıdakılardan ibarət idi:

1. Emosiyaları qavramaq bacarığı;
2. Emosiyaların köməyi ilə təfəkkür prosesinin idarə olunması;
3. Emosiyaların dərk edilməsi;
4. Emosiyaların idarə edilməsi.

Tədqiqatçılar qeyd edirdilər ki, müəyyən edilmiş bacarıqlar ontogenezdə ardıcıl inkişaf prosesində (birincidən - dördüncüyə qədər) formalaşan bir iyerarxiyanı təmsil edir. C. Mayer və P. Saloveyin yanaşmasına əsaslanaraq D. Qoulmen özünün, emosional intellektin dörd komponentini ehtiva edən (özünüdərketmə, özünü idarəetmə, sosial anlayış və münasibətlərin idarə edilməsi) modelini təqdim etmişdir [8, s. 433–434; 9, s. 266-269]. Bu kateqoriyaların hər biri şəxsiyyətin müxtəlif xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etməklə yanaşı bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqələndirlər. Bu kateqoriyaya özünüdərketmə, özünü idarəetmə, empatiya, özünü təhrik etmə (motivasiya) və sosial bacarıqlar daxildir. Həmçinin bu modeldə D. Qoulmen özünəinam, iradə, təşəbbüskarlıq, nikbinlik və s. kimi şəxsi xüsusiyyətləri də burada birləşdirmişdir.

Emosional intellektin mahiyyətini, onun strukturunu və ölçmə üsullarını anlamağa əhəmiyyətli töhfə yerli tədqiqatçılar D.V. Lyusin, I.N Andreyeva, M.A. Manaylova olmuşdur. D.V. Lyusin EI-niemosiyaları anlamaq və idarə etmək bacarığı kimi nəzərdən keçirirdi. Qabiliyyətlərin özünün və başqalarının emosiyalarına yönəldilməsi müəllifə şəxsiyyətdaxili və şəxsiyyətlərarası emosional intellekt arasında fərq qoymağa imkan verdi. İdrak qabiliyyətləri ilə yanaşı, bu model emosional intellektin səviyyəsinə və fərdi xüsusiyyətlərinə təsir edən şəxsi xüsusiyyətləri vurğulayırdı [10]. Belə ki, İ.N. Andreeva emosional intellektin iyerarxik strukturunda üç səviyyənin mövcud olduğu bir model hazırlayır [11, s. 151–153]:

1. Fərdin emosional intellekti – genetik olaraq mövcud meyllər, bunlara ümumi intellekt və temperament xüsusiyyətləri daxildir;

2. Fəaliyyət subyektinin emosional intellekti - şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin uğurunu, “insan-insan” sistemində fəallığı, daxili və xarici uyğunlaşmanı təmin edən, həyat boyu inkişaf edən inteqral koqnitiv-şəxsi formalaşma. Emosional intellektin inkişafının bu səviyyəsində fəaliyyət subyekti iki növ intellektə əsasən fəaliyyət göstərir: praktiki problemləri həll edən instrumental və fərdi-şəxsi (reflektor);

3. Şəxsiyyətin emosional intellekti yüksək səviyyədə inkişaf edir, şəxsi xüsusiyyətləri isə vasitəçi kimi çıxış edir. Sosial mühitdə emosional intellektin bu səviyyəsinin inkişafı ömür boyu prososial şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin inkişafına kömək edir. Beləliklə, EI koqnitiv-şəxsi təhsilin inteqrativ iyerarxik təşkil edilmiş konstruksiyası kimi yer alır. Burada koqnitiv komponentin strukturunu emosional məlumatın emalı və çevrilməsi ilə əlaqəli emosiyaları və bacarıqları başa düşməyə və idarə etməyə imkan verən zehni qabiliyyətləri təmsil edir. Şəxsi komponentin strukturuna isə kommunikativ, emosional, intellektual, tənzimləyici və uyğunlaşma xüsusiyyətləri daxil edilir [12].

Emosional intellektin öyrənilməsinə nəzəri yanaşmaların təhlili göstərdi ki, indiki mərhələdə bu konsepsiyanın məzmunu tam müəyyən edilməmişdir. Nəzərdən keçirilən yanaşmaları ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, EI sosial intellektin idrak qabiliyyətləri və alt strukturları (C.Mayer, D.Karuzo, P.Salovey), idrak qabiliyyəti və şəxsi xüsusiyyətlərin toplusu (D. Qoulmen, D.V. Lyusin), inteqrativ konsepsiya kimi (I.N. Andreyeva, M.A. Manaylova) qeyri-idraki qabiliyyət və səriştələr (R.Bar-On) toplusu kimi xarakterizə olunurdu.

Daha sonradan isə bütün modellər qabiliyyət modeli və qarışıq model (o cümlədən idrak qabiliyyətləri və şəxsiyyət xüsusiyyətləri) olmaqla iki böyük qrupda birləşdirildi. Biz ikinci yanaşmanın tərəfdarıyıq. Çünki bir qabiliyyət kimi EI-nin ölçülməsi, bir qayda olaraq, müxtəlif testlər vasitəsilə həyata keçirilir. EI-nin fərdi xüsusiyyət kimi diaqnostikasını üçün öz-özüne həsabata əsaslanan anketlərdən istifadə olunur [13; 14].

Emosional intellektin öyrənilməsinə nəzəri yanaşmaları ümumiləşdirmək və universitet tələbələri arasında onun səviyyəsini müəyyən etmək məqsədilə tədqiqat apardıq. Bu məqsədlə aşağıdakı məsələlərin tədqiqinə geniş şəkildə yer ayırdıq.

1. Emosional intellektin öyrənilməsinə nəzəri yanaşmaların təhlili.
2. Tələbələrin emosional intellekt səviyyəsinin empirik tədqiqi.
3. Universitet tələbələrinin emosional intellektini inkişaf etdirmək üçün peşə istiqamətlərinin və formalarının müəyyən edilməsi.

Qeyd olunan problemləri ətraflı şəkildə öyrənmək üçün bir sıra tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur:

– nəzəri: elmi ədəbiyyatın təhlili, materialın sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi;
– psixodiagnostik: N. Xolun anketindən istifadə edərək emosional intellekt səviyyəsinin müəyyən edilməsi, tədqiqat nəticələrinin kəmiyyət və keyfiyyət təhlili.

Tədqiqat Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri olan 104 respondent arasında aparılan sorğunun məlumatlarına əsaslanıb. Universitet tələbələrinin emosional intellekt səviyyəsinin ilkin tədqiqi üçün biz respondentlərin özünü təhlili və öz hesabatı əsasında N. Xolun emosional intellekt testini seçdik. Bakı Dövlət Universitetində I kursda təhsil alan 104 tələbə arasında keçirilən empirik tədqiqatın nəticəsi olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar.

Tələbələrin 71%-nin emosional intellekt səviyyəsi orta səviyyədədir (74 nəfər). Eyni zamanda, 15% (16 nəfər) xüsusilə zəif emosional intellekt səviyyəsi müşahidə olundu. Respondentlərin yalnız 6%-də (6 nəfər) yüksək göstərici müşahidə edilir.

N.Xolun sorğusu yalnız EI-nin ümumi səviyyəsini deyil, həm də onun komponentlərini qiymətləndirməyə imkan verdi:

1. Emosional şüur: yüksək məlumatlılıq və öz emosiyalarını başa düşmək yalnız 12 sorğu iştirakçısı üçün xarakterikdir (12%). Respondentlərin 50%-nin (104 nəfərdən 52-si) orta səviyyəli emosional şüur var. Ümumilikdə EI səviyyəsi aşağı olan respondentlərin əksəriyyətinin (74 nəfərdən 44-ü) öz daxili vəziyyətini qiymətləndirmək qabiliyyəti də aşağıdır. Eyni zamanda, EI səviyyəsi yüksək olanların hamısı yüksək emosional şüura malikdirlər. Respondentlərin 38%-nin (40 nəfər) öz emosiyalarından xəbərdarlıq səviyyəsi orta səviyyədədir.

2. Emosiyaları idarə etmək: 8 nəfərin (8%) emosiyalarını idarə etmək qabiliyyəti aşağıdır. Tələbələrin əksəriyyəti öz emosiyalarını idarə etmək qabiliyyətini aşağı qiymətləndirib – 73% (76 nəfər). Beləliklə, emosional vəziyyətə nəzarət, emosional çeviklik və rahatlıq tələbələrin böyük əksəriyyətində son dərəcə zəif inkişaf etmişdir. 19% öz emosiyalarını idarə etmək üçün orta qabiliyyətə malikdir.

3. Özünü motivasiya: emosiyaların idarə olunmasına əsaslanaraq davranışını idarə etmək 18 tələbə (17%) üçün xarakterikdir, 56 nəfər (54%) öz emosiyalarını tənzimləməklə davranışın əlaqələndirilməsini zəif yerinə yetirirlər. Orta göstərici 30 respondent arasında müşahidə olunur. Beləliklə, respondentlərin yarıdan bir qədər çoxu öz davranışlarını idarə etmək qabiliyyətinin zəif olduğunu qeyd edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə aşağı EI olanların əksəriyyəti öz davranışlarını adekvat qaydada tənzimləyə bilmir (74 nəfərdən 54).

4. Empatiya: digər insanların emosional vəziyyətinin yüksək səviyyədə başa düşülməsi və dəstək göstərmək istəyi tələbələrin azlığına (18 nəfər - 17%) xarakterikdir. Empatiyanın orta səviyyəsi 32 respondentdə (31%), 54 nəfərdə (52%) aşağı səviyyədə qeydə alınıb.

5. Başqa insanların emosiyalarını tanımaq: 56 tələbə (54%) digər insanların emosional vəziyyətinə təsir etmək qabiliyyətinin zəif olduğunu qeyd edir. 28 nəfər (27%) orta səviyyəyə malikdir, 19% (20 nəfər) yüksək səviyyədə tanınır və digər insanların emosiyalarına təsir göstərə bilirlər.

Universitet tələbələri arasında EI-nin öyrənilməsini yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlmək olar: Ümumilikdə respondentlərin 71%-nin emosional intellekt səviyyəsi yüksəkdir. EI-nin bəzi əsas parametrlərinin bir qədər aşağı səviyyəsi də aşkar edilmişdir: aşağı emosional məlumatlılıq respondentlərin 50% -i üçün xarakterikdir, respondentlərin 73% -ində öz emosiyalarını idarə etmək bacarığı, özünü motivasiya, empatiya və başqalarının tanınması aşkar edilmişdir (müvafiq olaraq 54%, 52%, 54%).

Problemin aktuallığı. Peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyət kimi emosional intellektin öyrənilməsi tələbələr üçün onların gələcək peşə fəaliyyətinin effektivliyi baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Emosional intellektin öyrənilməsinə nəzəri yanaşmaların ümumiləşdirilməsində və universitet tələbələri arasında intellektin bu növünün inkişafı üçün psixoloji və pedaqoji dəstək proqramı üçün tövsiyələrin hazırlanmasındadır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti emosional intellektin konsepsiyası və strukturu haqqında pedaqoji biliklərin genişləndirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti emosional intellektin inkişafı üçün psixoloji və pedaqoji dəstək proqramının hazırlanmasına təklif olunan yanaşmanın təhsil prosesində istifadə edilməsi imkanında ifadə olunur: inkişaf prinsipləri, istiqamətləri, iş formaları və metodları.

Ədəbiyyat

1. Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / Вопросы психологии. - 2007. - № 5. - С.57-65.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. – АСТ Москва, 2009. – С. 478.
3. Манойлова М.А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и учащихся. - Псков: ПГПИ, 2004. - 140 стр
4. Petaling Jaya: Prentice Hall. Jaeger, A. J. & Eagan, M. K. (2007). Exploring the value of emotional intelligence: A means to improve academic performance. *NASPA Journal*, 44(3).
5. Пузанова Ж.В., Хуртина В.В. Особенности организационного поведения российских врачей // Вестник РУДН. Серия «Социология». 2014. № 2. С. 146–160.
6. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж. Мэйера, П. Сэловея, Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0): руководство. М., 2010.
7. Пузанова Ж.В., Ларина Т.И. Оценка эмоциональных реакций по невербальным признакам как способ повышения качества инструментария в социологических исследованиях // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2013.
8. Brackett, M. A., Rivers, S. E., and Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: implications for personal, social, academic, and workplace success. *Psychology* 1, 88–103. doi: 10.1111/j.1751-9004.2010.00334.
9. Mayer J., Salovey P., Caruso D. Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test MSCEIT. User's Manual. Toronto, Canada. 2002.

Н.М.Асадова

Эмоциональный интеллект как составляющий элемент образования Резюме

Для подготовки эффективных кадров, прежде всего, в процессе обучения следует учитывать их потенциальные возможности и организовывать педагогическую среду в этом направлении. Развитие только одного типа интеллекта (IQ) в процессе обучения

считается асимметричным и ненужным развитием. Развитие эмоционального интеллекта должно основываться на реконструкции интеллектуального опыта будущих кадров как основной цели педагогической среды. Эмоциональный интеллект приносит много преимуществ для эффективности и результатов работы.

N.M. Asadova

Emotional intelligence as a composition element of education
Summary

In order to develop effective personnel, their potential capabilities should be taken into account during the training process, and the pedagogical environment should be organized in this direction. Developing only one type of intelligence (IQ) during the training and teaching process is considered asymmetrical and unnecessary development. The development of emotional intelligence should be based on the reconstruction of the intellectual experience of future personnel as the main goal of the pedagogical environment. Emotional intelligence brings many benefits to the effectiveness and results of work.

Redaksiyaya daxil olub: 06.12.2024